

Ljiljana ŠARIĆ
Zavod za hrvatski jezik HFI, Zagreb

ANTONIMIJA U STRUKTURI JEDNOJEZIČNIH RJEČNIKA

U radu se razmatraju način i kriteriji navođenja antonima u rječničkim člancima jednojezičnih općih rječnika. Na temelju nekoliko pregledanih rječnika pokušavaju se utvrditi načela koja bi trebalo slijediti prilikom uvrštavanja antonimnih veza kao komponente rječničkoga članka u općim rječnicima kako bi se izbjegle nelogičnosti i nedosljednosti prisutne u postojećim općim rječnicima.

Pokušaje određenja antonimije u svim raspravama koje se njome bave karakterizira neujednačenost: od toga da se antonimijom pokriva mnoštvo raznorodnih pojava, do preuskih definicija. Antonimijom se u širem smislu imenuju sve leksičke suprotnosti u jeziku; u užem je smislu to samo jedna od leksičkih suprotnosti. Antonimija je u leksičkom sustavu pojava koja označuje lekseme koji uz određen broj zajedničkih sema imaju i niz sema u odnosu kontrarnosti ili kontradiktornosti. Dva su antonimna značenja u odnosu semantičke antonimnosti, a dva su leksema u odnosu leksičke antonimnosti, pri čemu je svaki od leksema jedan drugomu antonim.

Premda se antonimija kao semantička kategorija tumači i poimanjem prirode kao suppostojanja suprotnosti, ta je odrednica preopćenita, zamagljena i nedostatna da bi objasnila fenomen antonimije. Ona kao jezična pojava pronalazi temelj u okviru filozofskih i logičkih teorija suprotnosti. Logički je model suprotnosti leksičkoj antonimiji neophodan uvjet na temelju kojega ona stvara vlastiti sustav i zakonitosti. Općenito se u leksiku razlikuju dva tipa suprotnosti: suprotnost *kontrarne* i *komplementarne* prirode.

Komplementarni parovi leksema obuhvaćaju kakvu konceptualnu domenu dijeleći je na dva ekskluzivna dijela: sve što spada u jednu, ne spada u drugu i obratno (*pogoditi* metu — *promašiti* metu). Članovi kontrarnoga para leksema ne sijeku domenu na dva dijela, između njih postoji niz međuvrijednosti (*hladno* — *vruće*). Veliku skupinu suprotstavljenih leksema čine oni koji izražavaju kvalitetu (*dobro* — *loše*) ili tendenciju, smjer (*ulaziti* — *izlaziti*). Proučavatelji antonimije pokušavali su pronaći opće integrirajuće svojstvo koje antonime ujedinjuje u definiranu kategoriju leksičkih jedinica. Prevladava postavka da jedan od članova antonimnoga para nužno sadrži

oznaku pozitivna svojstva, a drugi oznaku negativna svojstva, implicitna ili eksplicitna nijekanja (*zdrav – bolestan / *ne-zdrav; početi pjevati – prestati pjevati / *ne-početi pjevati*).¹ Najčešća je klasifikacija antonima ona koja se oslanja na tvorbenu strukturu riječi; prema njoj se raspoznaju *raznokorijenski* i *istokorijenski* antonimi. U skupini raznokorijenskih antonima nalaze se prilozi, imenice, glagoli, pridjevi, pridjevi, dok najrazvijeniji sustav istokorijenskih antonima tvore prefigirani glagoli.²

Antonimiju u jeziku najpotpunije obrađuju specijalizirani rječnici antonima koji su nerijetko kombinacija rječnika sinonima i antonima i potvrda da se sinonimno-antonimne veze među jezičnim jedinicama nadopunjuju. Najpotpuniji opis sinonima i antonima i njihovih odnosa s drugim leksičko-semantičkim kategorijama pruža veći broj *tezaurus*a, ideografskih rječnika u kojima riječi-pojmovi nisu raspoređeni po abecedi, nego po semantičkim poljima, "smislovima".³

Napomene su o antonimima u jednojezičnim općim rječnicima različite s obzirom na njihovo mjesto unutar rječničkoga članka, na opširnost napomena i na njihovu potpunost. Primjetno je da ni u jednom općem rječniku koji donosi antonimnu riječ u rječničkomu članku nisu utvrđeni osnovni kriteriji: kad donositi antonimnu riječ, treba li se ograničiti samo na kontrarne riječi ili dosljedno uzimati u obzir i kontradiktorne i gdje smjestiti antonimni parnjak natuknici u rječničkom članku.

Navede li se u rječničkom članku pri obradbi pridjeva *bogat* i antonim *siromašan* (u odnosu na jedno od značenja pridjeva *bogat*), osnovno je što treba na početku utvrditi treba li u rječničkom članku pridjeva *siromašan* navesti pridjev *bogat*. U takvim bi jasnim slučajevima trebalo navesti antonim u okviru obradbe obiju leksičkih jedinica. Antonimija ishodišnih (osnovnih) leksičkih jedinica proteže se i na druge kategorije i klase riječi (vrste riječi) koje su tvorbenim sredstvima izvedene od osnovnih, pa se tako stvaraju *antonimna tvorbeno gnijezda*. Tako se oko osnovnoga pridjeva *bogat* stvara niz riječi: *bogataš, bogatašica, bogato, bogatiti se*. U općim se rječnicima, zbog mnoštva obavijesti koje rječnički članak mora sadržavati, neekonomičnim čini navođenje antonima kod svih riječi iz tvorbenoga gnijezda. Može se navesti samo u rječničkom članku osnovne natuknice (*bogat* – pa negdje u okviru rječničkoga članka antonim *siromašan*), kod više riječi, ili kod svih riječi iz tvorbenoga gnijezda što bi bilo najsustavnije. Ako se antonimna riječ navodi uz više riječi iz istoga tvorbenoga gnijezda, utvrđeno načelo treba dosljedno provoditi u svim sličnim slučajevima.

Veći jednojezični rječnici nastali u posljednjim dvama desetljećima često donose antonimne riječi u sklopu rječničkoga članka, premda ima dosta onih koji takvih naznaka nemaju; uglavnom su to manji rječnici. Nikakvih podataka o antonimima ne donosi oveći engleski rječnik *The Concise English Dictionary*⁴. Uspoređeno je na-

¹ L. A. Novikov, *Antonimija v ruskom jazyke*. Moskva 1977.

² Opširan popis antonimnih tvorbenih sredstava u hrvatskom jeziku donosi D. Šipka u članku »Tvorbeno sredstva antonimizacije« u *Jeziku* 37/5, 1990.

³ Najpoznatiji su *tezaurusi* engleskoga jezika u ediciji *Roget's Pocket Thesaurus* koja se kontinuirano pojavljuje u novim izdanjima.

⁴ Ljubljana 1984.

vođenje antonima u sklopu rječničkoga članka u trima suvremenim općim rječnicima: hrvatskoga, engleskoga i njemačkoga jezika.⁵ U *Rječniku hrvatskoga jezika* V. Anića antonimne su riječi navedene uz oznaku *opr.* (opreka, riječ oprečna značenja). Najviše će primjera biti iz tog rječnika, ne radi vrijednosne prosudbe obradbe antonima, već zbog toga što je to jedini postojeći suvremeni hrvatski rječnik.⁶ Najprije o mjestu antonimnih parnjaka. Katkad se navode odmah iza natuknice, katkad drugdje, iza gramatičkih naputaka i definicije značenja ili jednoga od značenja, što izaziva nedoumice. Tako se iza natuknice *dug* navodi opreka *kratak*; iza natuknice *čist* opreka *nečist*, *prljav*, što može upućivati na to da su leksemi *nečist* i *prljav* u svim značenjima antonimni leksemu *čist* i obratno. To nije sasvim točno (vidljivo na primjeru sintagme *čista filozofija*). Na isti se način postupa kod natuknice *divlji*: odmah se navodi opreka *pitom* (pomisao o apsolutnoj antonimnosti isključuju kolokati kao *divlje meso*).

Navođenje antonima kod višeznačnih riječi pretpostavlja potpunost: ako višeznačna riječ ima više antonima, idealno je da se antonimi navedu za sva značenja, iza definicije svakoga od njih. Postoji mnogo primjera potpune obradbe pridjeva u odnosu na antonime u navedenu djelu. Tako je višeznačni pridjev *dalek* raščlanjen na nekoliko značenja i svakomu su od njih donesene opreke. U značenju 'koji je na velikoj udaljenosti' opreka je pridjev *bliz*, u vremenskom značenju 'davni, davnašnji' pridjev *nedavni*, u značenju 'koji neće uslijediti uskoro' pridjev *skori*, *skorašnji*, a u značenju 'stran, tuđ' pridjevi *srodan*, *blizak*. Ima i primjera nepotpuna navođenja: pridjevu se *sirov* u drugom značenju 'nekulturan, primitivan' donose antonimi *kulturan*, *kultiviran*, *profinjen*, ali se nakon definicije prvoga značenja 'koji nije kuhan' ne navode antonimi *kuhan*, *prokuhan* i sl.⁷ Pridjevu *fin* nedostaje jedna komponenta u obradbi antonimnosti: za značenje 'tanak' donesen je antonim *debeo*, za značenje 'sitan' antonim *krupan*, za značenje 'neuglađen' nema antonima, premda ih se nameće nekoliko: *grub*, *nepristojan*, *sirov* itd. I pridjev *jednostavan* u odnosu na antonimiju potpuno je obrađen: za značenje 'koji je od jednog dijela' doneseni su antonimi *komplikiran*, *složen*; za značenje 'koji se može lako shvatiti' navedeni su antonimi *težak*, *složen*, *kompleksan*, dok su za značenje 'koji se ne izdvaja' doneseni antonimi *neprirodan*, *usiljen*, *ceremonijalan*.

Međutim, s natuknica *komplikiran*, *složen*, *težak*, *kompleksan*, *neprirodan*, *usiljen*, *ceremonijalan* nema nikakvih uputa na natuknicu *jednostavan* ili naznake antonimne

⁵ V. Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb 1991; *Deutsches Wörterbuch 1986/1991*; *Longman Dictionary of the English Language*, London 1984.

⁶ I u ranijim su rječnicima mjestimice navedene riječi suprotna značenja. Tako se u *Rječniku hrvatskosrpskoga književnog jezika* (Zagreb – Novi Sad 1967) katkad navodi antonim natuknici: nakon definicije prvoga značenja pridjeva *glup* 'koji je umno ograničen, zaostao, tup' nalazi se antonim *pametan* uz oznaku *supr.*

⁷ Tu se i u definiranju postupilo neispravno: u načelu se riječ A ne smije definirati po obrascu "ono što nije B".

veze s njom, a trebalo bi je biti. Kod obradbe leksema *eksport* nema nikakve naznake o antonimu; s riječi je *import* upućeno na *eksport* kao na opreku. I riječ je *altruizam* upućena na *egoizam* kao antonim; *egoizmu* pak nije naznačen antonim. Ta je (uvijek recipročna!) veza riješena uputnicom *v.* u primjeru obradbe odnosa riječi *hardver* i *softver*: na kraju obradbe natuknice *hardver* naveden je antonimni parnjak *softver*; nakon obradbe natuknice *softver* dana je uputa *v. hardver*. Nedosljednosti su, s obzirom na načela odabira riječi koje će se upućivati na svoje antonimne parove, kao i na način njihova međusobnog povezivanja prisutne u svim pregledanim rječnicima.

Ima ih i u opsežnu suvremenom rječniku engleskoga jezika.⁸ Oznakom *antonym* obilježena je riječ značenjski suprotna i donesena na kraju nekih rječničkih članaka u sklopu pasusa o uporabi u kojemu se obrazlažu pojedinosti koje korisnika mogu zbunjivati, jezične promjene koje se odnose na značenje; napomene o tome kako ne treba uporabiti oblik riječi; u napomeni o sinonimima dana je obavijest o tome kako u nijansama razlikovati značenja srodnih riječi. Naznačivanje se antonimnih veza ponegdje provodi sustavno: kod pridjeva *clever* donesen je antonim *stupid*; kod pridjeva *stupid* antonimi *intelligent*, *bright*, *quick*, *clever*; pridjevu *beautiful* naveden je antonimni parnjak *ugly*, pridjevu *ugly* antonim *beautiful*. Ima i nedosljednosti: u sklopu obradbe natuknice *unity* kao antonimne donesene su riječi *heterogenity* i *diversity*. Međutim, riječi *heterogenity* uopće nema u abecedi (premda ima niz njezinih izvedenica). Isto tako, nakon obradbe značenja i uporabe riječi *bad* nalazi se antonim *good*. Kod riječi *good* nema antonimnoga parnjaka *bad*.

U općim se rječnicima vrlo često navode antonimi iz stručne terminologije, npr. mnogo ih je s polja filozofije i logike (*afirmacija* – *negacija*, *indukcija* – *dedukcija*, *materijalizam* – *idealizam*, *spekulacija* – *racionalno spoznavanje*), psihologije (*introvertiran* – *ekstrovertiran*, *altruizam* – *egoizam*, *socijalnost* – *asocijalnost*), trgovine (*pokretnina* – *nekretnina*, *maloprodaja* – *veleprodaja*), povijesti (*menjševik* – *boljševik*, *pučanstvo* – *plemstvo*, *kler*). Ti su pojmovi tijesno povezani terminološki parovi, pa bi svakako trebalo upućivati na njihovu antonimnu vezu. Postojeći izvori opet pokazuju nedosljednost:⁹ u rječniku V. Anića *stalaktit* je upućen na *stalagmit* kao antonim, ali kod te natuknice nema nikakva podatka o vezi s riječju *stalaktit*. Taj primjer otvara problem navođenja nepravih antonima u općim rječnicima, onih koji u svoje značenje uključuju kakvu elementarniju opoziciju (tako *stalaktit* i *stalagmit* uključuju opreku *gore* – *dolje*). Obradba bi svih nepravih antonima opteretila opći rječnik.

U njemačkom rječniku *Deutsches Wörterbuch* načela se navođenja antonima u rječničkom članku dosljedno provode. U uvodnomu je dijelu rječnika navedeno da su antonimi dodani opisu značenja natuknice oznakom *Ggs.* (*Gegensatz*) kad se antonimnu riječ smatralo bitnom dopunom opisu značenja. Suprotnost, istaknuto je,

⁸ V. *Logman Dictionary of the English Language*.

⁹ V. Anić. *Rječnik hrvatskoga jezika*.

nije shvaćena kao suprotan logički pol, nego u širem smislu, kao suprotno značenje primjereno konkretnoj govornoj situaciji. Broj riječi kojima su navedene antonimne riječi nije velik. Uglavnom su to termini s polja psihologije, filozofije, logike, prirodnih znanosti, umjetnosti, riječi čija antonimna značenja uglavnom bilježe opći rječnici kad ih uopće donose (*sympathisch...Ggs. antipathisch; Sympathie...Ggs. Antipathie* — antonimi se navode i kod natuknica *antipathisch* i drugih riječi iz tog gnijezda; *Oxidation..... Ggs. Reduktion; Vokalkonzert...Ggs. Instrumentalkonzert*).

Antonimna dopuna rječničkomu članku uz oznaku *Ggs.* slijedi iza definicije značenja i primjera. Na primjer, opis značenja skupine riječi *Aktiv, Aktiva, aktiv, Aktivbürger* dopunjen je antonimnim riječima *Passiv, Passiva, passiv, Passivbürger* i obratno; sintagmama *passives Wahlrecht* i *passiver Wortschatz* navedene su antonimne sintagme *aktives Wahlrecht* i *aktiver Wortschatz* i obratno. Na isti se način postupa u svim slučajevima kad se antonimni parnjaci navode.

Antonimni se parnjak navodi i pri obradbi nekih kvalitativnih pridjeva, pa se tako nakon definiranja prvoga značenja pridjeva *alt* ('nicht mehr jung') navodi pridjev *jung*. Za drugo značenje navodi se antonim *neu*. U slučajevima riječi složenih s *un-* ne donosi se antonim jer je vidljiv iz definicije: pridjev *unauffindbar* definiran je kao 'nicht auffindbar; nicht zu finden'. Takvi su pridjevi definirani kojim drugim negiranim pridjevima koji se u nenegiranu obliku mogu shvatiti kao antonimi natuknici (*unaussprechlich — ungläublich, unbeschreiblich/gläublich, beschreiblich*). Antonimne se riječi ne donose nizu riječi složenih s *anti-*; tim je riječima antonim uglavnom vidljiv odbaci li se prefiks *anti-*. Uvijek je naveden antonimni parnjak kod obiju tako povezanih riječi.

Bolje je da broj rječničkih članaka s napomenama o antonimnim riječima bude manji, a da te napomene budu jasne i donesene po kakvu načelu. Zbog izbjegavanja nedoumica treba utvrditi točno mjesto navođenja antonimne riječi: najlogičnije je mjesto iza gramatičkih naputaka i definicije značenja ili jednoga od značenja. Potrebno je utvrditi jedinstven način međusobna povezivanja antonimnih riječi. Antonimija je proporcionalan odnos pa je navođenje antonimnoga parnjaka kod samo jedne riječi zbunjujuće i nelogično. Trebalo bi navesti antonim i na jednom i na drugom mjestu, u okviru obradbe obiju leksičkih jedinica. Ako višeznačna riječ ima više antonima, idealno je da se antonimi navedu za sva značenja. Kako se antonimija ishodišnih (osnovnih) leksičkih jedinica proteže i na druge kategorije i klase riječi (vrste riječi) koje su tvorbenim sredstvima izvedene od osnovnih, jedno je od pitanja koje treba riješiti kojim sve izvedenicama navoditi antonime kako bi i tu bilo što više dosljednosti.

Literatura

Rječnici

- Anić, Vladimir — *Rječnik hrvatskoga jezika*. Novi liber, Zagreb, 1991.
Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika. Matica hrvatska — Matica srpska, Zagreb — Novi Sad 1967.
Deutsches Wörterbuch. Bestelsmann Lexikon Verlag, 1986/1991.
Longman Dictionary of the English Language. Longman Group Limited, London 1984.
The Concise English Dictionary. Mladinska knjiga, Ljubljana 1984.
Roget's Pocket Thesaurus (ur. S. Mawson i K. A. Whiting). Pocket Books, New York, 1958.
Lalević, Miodrag S. — *Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskog jezika*. Leksikografski zavod — Sveznanje, Beograd 1974.
Grickat, I. — O antonimiji. *Zbornik za filologiju i lingvistiku Matice srpske*, Novi Sad, 1961-1962.
Lyons, J. — *Semantics* I-II. Oxford University Press, Oxford 1977.
Melvinger, J. — *Leksikologija*. Pedagoški fakultet u Osijeku, Osijek 1984.
Новиков, Л. А. — *Антонимия в русском языке*. Наука, Москва 1977.
Palmer, F. R. — *Semantics: A new Introduction*. Cambridge University Press, Cambridge 1976.
Шанский, Н. М. — *Лексикология современного русского языка*. Москва, 1972.
Šipka, D. — Tvorbena sredstva antonimizacije, *Jezik* 37/5, 1990, str. 139-145.

ANTONYMS IN THE STRUCTURE OF MONOLINGUAL DICTIONARIES

Summary

The author analyses the ways and criteria of citation of antonyms in dictionary entries in monolingual general dictionaries. On the basis of a few analysed dictionaries she tries to determine the principles which the author of dictionaries has to follow when he includes antonymous relations as a component of dictionary entries in general dictionaries in order to avoid illogical and unprincipled solutions which can be seen in some existing general dictionaries.